

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

142. szám

SINKA ANNAMÁRIA

Valóban régimódi a Régimódi?

ARCHI-, INTER- ÉS INTRATEXTUÁLIS VISZONYOK
SZABÓ MAGDA RÉGIMÓDI TÖRTÉNETÉBEN

A fikció határán egyensúlyozó regénykonstrukció, a szerző biográfiai tényanyagával zsonglőrködő én-elbeszélő megjelenése számos irodalomelméleti kérdést indít el. A regényben tematizálódó intertextuális utalásrendszer a szereplők hiteles megkonstruálásában több szinten szerepet játszik

Szabó Magda kortárs irodalomban betöltött helyének, szerepének meghatározásakor nincs könnyű dolgunk. Tagadhatatlanul számos elismerő, dicsérő kritikát olvashatunk a megjelent regényekről, drámákról, novelláskötetetről, de ezek jelentős része szubjektív szempontokat emel ki, nem ritkán a hősök jellemét, a karakterek ábrázolását, a cselekmény fordulatait az író megnyilatkozásaival, élettörténetével párhuzamosan láttatva. Ezzel szemben azonban kevés olyan elemző munkát, tanulmányt találhatunk, amely Szabó Magda műveit a kortárs irodalomban észlelhető tendenciákhoz kötné.

Feltehetően a témában születő tanulmányok többsége a megjelent műveket azért nem kapcsolja a kortárs tendenciákhoz, beszédmódhoz, mert rögzült olvasatuk és a prózarecepció befogadási horizontja kevés ponton érintkezik. Az író későbbi regényei körül kialakult irodalomkritikai vákuum, hallgatás oka tehát többek között az is lehet, hogy azok az adott időszak olvasási technikájának nem felelnek meg. Az 1977-ben megjelent, az életmű egyik csúcspontjának tekintett *Régimódi történet* című regény fogadtatása is jól tükrözi a megítélés sajátosságait, hiszen a családregény modelljének aktualizálódását, deformációját nagy pontossággal végigkövető irodalomkritikai érdeklődés elég későn, és leginkább az önéletrírói tér jelenségére korlátozva tér ki a *Régimódi történet* műfaji vonatkozásaira. Pedig már a regény címtelmezésekor érdekes, különbözőképpen értelmezhető kérdések merülnek fel. A jelző (*Régimódi*) egyrészt utal a regény által felidézett világ, családtörténet a maitól eltérő hagyományaira, működésére. Az utótag (*történet*) jelentőségét vagy jelentésségét irodalomelméleti-, történeti szempontból is vizs-

”

gálhatjuk: a történet ún. „elvesztése” és „visszaszerzése” az utóbbi évtizedek elbeszélő prózájában központi szerephez jutott, kánonalakító műveletté vált¹.

A családregegy modelljének hagyományra való utalásai és deformációi, az emlékezés és az önéletrajzi minták aktualizálódása a '70-es évektől kezdődően markánsan jelentkezik a kortárs magyar irodalom alkotásaiban. A „prózaforradulat” egyik legtöbbet idézett műfajaként a családregegyhez gyakran társul az emlékezés-technikákat és az önéletrajz mintáit aktualizáló elbeszélés-szervezés².

Érdemes megvizsgálnunk, hogy ezek a megállapítások mennyire tekinthetők érvényesnek a *Régimódi történet* kapcsán, és a regény újraolvasásakor vizsgáljuk meg először a műfaji és narratív hagyomány újjászerveződésének intertextuális aspektusait, a fikciós szövegvilágban működő eszköztárat, majd a konkrét befogadási folyamat (olvasás/ újraolvasás) során felmerülő intertextuális teret.

A regény korabeli recepciójának műfaji vonatkozású megállapításait áttekintve azt láthatjuk, hogy a családregegy, mint architextus megállapításában a műfaji előzményekhez társítható intertextuális, architextuális kapcsolat mind a kritikai észrevételekben, mind a regényben fellelhető. Természetesen a recepció észrevételei mellett a családregegy, mint architextus szerepét az is rögzítheti, hogy szövegszerű utalásokból Thomas Mann világhírű családregegye, a *Buddenbrook-ház* is felidéződik: „Míg szinte minden házban sírtak valaki, valami miatt, a debreceni Buddenbrookokat nem érte veszteség, s lila bársonytérdeplőjükön reggel-este arra kérték az egek királyné asszonyát, terítse palástját ezentúl is a Török Császárhoz címzett kereskedés fölé.”

Kabdebó Lóránt egyértelműen hazai családregegyként³ utal a műre, s felveti, hogy a regény megírásának előzményéhez feltehetőleg hozzájárult az, hogy Szabó Magda korábban Galsworthy regényfolyamát fordítja le⁴. Más értelmezők szerint a regény komor színei miatt inkább Mauriac vagy Kodolányi írásaival vethető össze⁵. Klasszikus, balzaci realista művekkel rokoníthatóan jellem- és alakarzenálja a való élet pontos mását tükrözi. A szereplők közül Jablonczay Kálmán Junior Mikszáth Noszty Ferijéhez, Rickl Mária pedig Kemény Zsigmond az *Özvegy és lánya* Tarnóczynejának a figurájához hasonlítható⁶.

¹ Szirák Péter, *Szóval nehéz (A magyar prózáról 2001 júliusában) = Magyar próza az ezredfordulón: Rövidprózák és tanulmányok*, szerk. Elek Tibor, Bárka – Békés Megyei Könyvtár Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Gyulai Várszínház, 2001, 38.

² Szirák Péter, *Szóval nehéz (A magyar prózáról 2001 júliusában) = Magyar próza az ezredfordulón: Rövidprózák és tanulmányok*, szerk. Elek Tibor, Bárka – Békés Megyei Könyvtár Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Gyulai Várszínház, 2001, 43.

³ Kabdebó Lóránt, „...nincs a nyúlnak tarisznyája...” (Szabó Magda: A szemlézők) Debreceni Disputa, 2007/ 5, 37.

⁴ Kabdebó Lóránt, Egy monográfia címszavai. = *Salve, scriptor!* szerk. Aczél Judit, Debrecen, 2002, 198.

⁵ Béládi Miklós, Szabó Magda két regénye: Az Ókút és a Régimódi történet = *Salve, scriptor!* szerk. Aczél Judit, Debrecen, 2002, 79.

⁶ Belohorszky Pál, „A magyar romlás virágai: Szabó Magda: Régimódi történet = *Salve, scriptor!* szerk. Aczél Judit, Debrecen, 2002, 90-91.

Az intertextualitás szerepe

Míg a konkrét eseményre való utalás a szerző narratíváját közvetlenül a fikción kívüli valósághoz kötheti⁷, érdekes megfigyelnünk azt, hogy történelmi eseményekre való utalások, hivatkozások mellett az életrajzok rekonstrukciójához mennyire elengedhetetlenek az irodalmi hivatkozások, intertextuális utalások is. Jól elkülöníthetően az intertextuális utalások szerepe, célja tematizálható aszerint, hogy a történet milyen rétegében jelenik meg. Némi-képp leegyszerűsítve ezt három csoportban összegezhethetjük:

1. a szereplők olvasmánya
2. a szereplők által írott, tehát eltérő szerzőségű művek beékelése
3. az intertextualitás a szereplők jellemzésében hasonlatként vagy metaforikus azonosítás révén vesz részt

Az intertextuális utalások egy jó része a *szereplők olvasmányára*, zenei, esetleg színházi élményére vonatkozik, tehát az intermedialitás kérdéskörét is érintő műfaji átlépéseket is vizsgálhatnánk. Mivel a regény több generáción keresztül ível, a művek pontos megjelölése a korkép, korhangulat, ízlés pontos lefestésében is szerepet játszik. Az írók, költők közül említhetnénk Petőfi, Arany, Kazinczy, Byron, Lermontov nevét. A művek közül hangsúlyosan jelen van az Anyegin és a trójai mondakörrel szóló feldolgozások.

A tárgyi világgal való kapcsolatunk, környezetünk a regény ábrázolt világa óta nagyot változott, s ez nem pusztán a megváltozott politikai, történelmi státuszunkban érhető tetten, de a korszak ízlését tükröző, ma már nem élő olvasmányok esetében is értelmezhető. A szereplők megismerésében, bemutatásában kulcsszerepet játszó olvasmányok olvasói aktualizálása ma már csak jobb esetben is részlegesen mehet végbe. Az író bizonyos asszociációját nem biztos, hogy az olvasó ugyanazzal a szöveggörnyezettel hozza kapcsolatba. Példaként talán a reformkorszakban íródott, sokáig nagy népszerűségnek örvendő, de ma már csak szűkkörben ismert *Flóri könyvére*, vagy a ma már szintén alig ismert *A hegység tündérére* utalhatnánk. Az intertextualitás sok esetben tehát a szereplők személyiségének megformálásához, környezetük megalkotásához nyújt(hat) segítséget, de ahogyan azt több példából is láthatjuk, a mai közízlés formálásában szerepet már nem játszó intertextuális utalások értelmezésében nehézkessé válik.

Érdekes módon az olvasmányélmények, pontosabban egy bizonyos regény szerepe, a szereplők közül Szabó Magda édesanyja, Jablonczay Lenke élettörténetében különleges hangsúllyal bír. A ma már szintén kevésbé ismert, de a 19. század végén és a 20. század elején nagy népszerűségnek örvendő angol írónő, Helen Mathers, *Jön a rozson át* című regénye Lenke élettörténetében egyfajta kicsinyítő tükörként, *mise en abime*-ként szolgál. A kicsinyítő tükör narratív funkcióját alapvetően a gyakorítás és a másodfokú kijelentés sajátosságai jellemzik, képes a mű szerkezetét erősíteni, a jelentőfolyamat működését erősíteni, önmagával párbeszédbe állítani a művet, és egy önértelmező apparátus jelenségét megteremtteni. Ha az elrendezés szempontjait vesszük figyelembe, akkor minden kicsinyítő tükör a kronologikus lefolyás ellen dolgozik, méretei megakadályozzák azt, hogy az elbeszéléssel azonos ritmusban haladjon. Ezért megkülönböztethetünk *prospektív* (előre tükröző), *retrospektív* (a

⁷ Vö. Celia Britton, *Fiction, fact and madness: intertextual relations among Gide's female characters = Intertextuality: Theories and practices*, eds. Michael Worton and Judith Still, Manchester and New York, Manchester University Press, 1990, 169.

bekövetkezett történetet utóbb tükröző) és *retro-prospektív* (a két technikát ötvöző) kicsinyítő tükröket⁸.

A regényben megjelenő kicsinyítő tükör leginkább a prospektív, tehát előre tükröző eljárást alkalmazza, az anya sorsának későbbi eseményeit a szövegi kicsinyítő tükör előre mutatja: „Míg élete adatait gyűjtöttem, egyszer már megütött morbid játéka a fulladással, ott a Szikszayék medencéjében, nem volt könnyű olvasmány a Jön a rozson át sírverse sem, amely rosszul fordított együgyűségében is felsorolta a szív- és tüdőasztma és a három combnyaktörés tüneteit.” Mathers regénye kapcsán azt a jellegzetes idő és térkezelési technikát is megfigyelhetjük, amivel az én-elbeszélő az omnipotens narrációra emlékeztető mindentudását csillogtatja, különböző, távoli eseményeket vetít egymásra, a narráció eszköztárával okozati viszonyra emlékeztető logikát állít fel. „Író a legritkább esetben tudja lemérni, mit épít, mit rombol: Mathers Helén, aki csak harminc esztendővel volt idősebb anyámnál, nyilván elképed, ha közlik vele, hogy a magyarországi Debrecenben örökre megtanított egy fiatal lányt arra, hogy boldog szerelme beteljesülését ne várja a földi léttől”.

Az intertextuális utalások másik nagy csoportját a szereplők által írott, és a regénybe ékelt eltérő műfajiságú szövegrészek alkotják. Ide tartoznak nagyapja, Iunior naplórészletei, regénytöredéke, az emlékezésben többször is fel-felbukkanó versei, egy rövid részlet Gacsáry István *Krónikájából*, Szabó Elek emlékezéseiből, jegyzőkönyvecskéjéből, Heinrich Jozefa, Bartók Bella és Bartók Ágoston naplójából. Olvashatjuk Gacsáry Emma keletkezési adatait, Bartók Bella férjének, Tichy Antalnak 1916. május 2-án a frontról írt levélrészletét, Bartók Margit levelét, Jablonczay Lenke novelláját, az *Elly választását*, Rickl Mária nekrológját, Kiss Menyhért *Imádság* című versét. Ezek az eltérő szerzőségű és műfajú szövegrészek fikcionalitás és szerzőség kérdésénél is különösen fontos szerepet játszanak.

Harmadjára az intertextualitás a szöveg más rétegében, tehát hasonlatok, metaforikus azonosítások szintjén jelenik meg. Az intertextuális utalások egyidejűleg aktivizálják a célzott szöveget, s több esetben allúzió markerként viselkednek: „a három Párkának csúfolt három nővér legfiatalabbika forrón ragaszkodott nagy műveltségű apjához”; „Melinda számomra holtig mitológiai lény maradt, Medea, Iokaszte rokona”.

A modern irodalomban a keresztény és a mitológiai motívumok keveréke inkább váratlan, előrejelzi a szöveg toposzait. A regényben azonban nem csupán az ógörög, római, keresztény irodalmi figurák, mitológiai alakok és a regény szereplői között húzott párhuzam jelentős a klasszikus irodalmi párhuzamok, minták mellett: „ez a vidéki Don Juan, mindenki fejét elcsavarja”, a modern irodalmat aktivizáló utalások is fellelhetők: „Seniort az apja melletti szobába száműzik, mint Kafka svábbogarát”.

Az intertextuális hivatkozások mellett az intratextualitás különféle eljárásait találhatjuk meg a regényben. Tudjuk, hogy a szerző a saját opuszhoz tartozó műveit többször is felidézi, s ez a fajta önidézés az életműhöz tartozó művek közötti átjárhatóságot erősíti. Bizonyos tematikus, motivikus egyezések Szabó Magda több regényében is felfedezhetők. Változatlan motívumként értelmezhető a *Régimódi történetben* és az 1990-ben írt *A pillanat* című regényben is markáns szerepet betöltő édesanya-kép. Emellett a két regény eltérő rétegeiben, különböző hangsúllyal bíró mitológiai utalások hálózatát tematikus egyezésként értelmezhetjük, illetve a regények szövegében egymáshoz kísértetiesen hasonló nyelvi fordulatokat is találhatunk. Kiterjedt szöveganalízis nélkül is jól észrevehető, hogy a *Régimódi történetben*

⁸ Lucien Dällenbach, *Intertextus és autotextus*, Helikon, 1996/2, 52–56.

elhangzó szövegrészlet: „A pillanat, amely eldönthette volna Jablonczay Lenke jövő életét, megint megállt a végtelen időben, s egy lélegzetnyivel tovább tartott, mint reális tartama engedte volna” – akár *A pillanat* című regényből is származhatna: „Honnan tudad, hogy a Nemesis forduló kerekét megállíthatja a porszem, ami belekerül, a pillanat?”

Fikció és hitelesség: az önéletírói tér

A regényben a fikciós irodalom és a dokumentáltság, a dokumentumhitelesség különös ket-tősségének ötvözése, a valóság elemeinek műbe való belépésével a fikciós forma módosulásának kérdése is felvetődik a hetvenes évek végén⁹. A kritikai észrevételeket összegezve elmondhatjuk, hogy a *Régimódi történet* korabeli befogadásakor a hitelesség mellett a recepció másik kulcsszava a rekonstruálhatóság. Ez a két hangsúlyozott vonás azzal a narratív eljárással feleltethető meg, amelyet leginkább a fikció határain való tudatos egyensúlyozás, illetve a szerző történeti, biográfiai tényanyagának fikcionalizálódása jellemez¹⁰. Láthatóan a *Régimódi történet* műfaji vonásainak meghatározásakor a fikció és az önéletírás elemeit egyaránt figyelembe kell vennünk. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolható a több tanulmányban is felbukkanó „önéletírói tér” fogalmának alkalmazása. Philippe Lejeune olyan műveket ért alatta, ahol a szöveg szerzőjének azonossága a szövegen kívüli szerzővel az olvasó számára egyértelmű tény¹¹. A fogalom egy olyan szövegek közti viszonyt fed fel, amely az azonos szerzői névvel ellátott intertextuális kapcsolatban jelentkezik, ezért az életmű több darabjának értelmezésére lehetőséget kínál. Z. Varga Zoltán az önéletírói tér jelenségét vizsgáló tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy az önéletrajziség nem korlátozódik a referencialitásra. Ide tartoznak a szubjektivitás, a személyiség identitásához, az írás tevékenységéhez tartozó kérdések is. Az „önéletírói tér koherenciája nem a biológiai, jogi vagy éppen pszichológiai értelemben vett szerző szintjén képződik, hanem az azonos szerzői névvel ellátott szövegek közötti különleges intertextuális kapcsolatban nyilvánul meg”¹².

Ez az intertextuális kapcsolat, amely az azonos szerzői névvel ellátott szövegek között jöhet létre, teljesen explicit módon mutatkozik meg a regény *Kanna, hattyúkkal* címet viselő első fejezetében: „És a régiségkereskedésben is biztos kézzel utánanyúltam egy tárgynak, aminek az emlékéit rég elmosta belőlem az idő, az idő, ami csak a tudatomon tudott úrrá lenni, az ösztöneimen már nem. A porcelán kék vizén visszaúsztak a holtak, a hattyúk hátán érkeztek haza, kicsit szégyenkezve, de voltaképpen azért megelégedetten, mert igazán mindent elkövettek, hogy segítsenek nekem, de ha nem lehet, hát nem lehet. És akkor együtt voltunk megint mind a hárman, anyám, apám meg én, és én megírtam, hogy tovább tudjak élni, előbb az Ókut-at s most a Régimódi történet-et.”

A regény újraértelmezésében fontos az a Thomka Beátánál olvasható gondolat, hogy az életmű mint szöveg, a saját opus mint kontextus is lehet az átírás, idézet, interpretáció tárgya. A saját műhöz való értelmezői, átértelmezői viszony eszköze a szövegbelső átvétel, az önidézet. Az önidézés, áthelyezés, beékelés a szerzői intratextuális műveletsor részeként

⁹ Bárdos Pál, Tudósítás és sorsdráma: Jegyzet Szabó Magda regényéhez, Népszabadság, 1978.01. 04. 7.

¹⁰ Vö. Thomka Beáta, *Narrator versus auctor = Narratívák 6, Narratív beágyazás és reflexivitás*, szerk. Bene Adrián, Jablonczay Tímea, Bp., Kijárat Kiadó, 2007, 103.

¹¹ Philippe Lejeune, *Az önéletírás meghatározása*, Helikon, 2002/3, 273–74.

¹² Z. Varga Zoltán, *Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése*, Helikon, 2002/ 3, 252.

nem pusztán új összefüggés létrehozása, egyben a szerző által olvasott opus kommentárja is az opusok átjárhatóságáról¹³. Az önidézet, saját műhöz való értelmezői/átértelmezői viszony formálódásában központi szerephez jut az elbeszélő személye, magatartása. Elmondhatjuk, hogy Szabó Magda az életmű több darabjában tudatosan tükrözi magát. A jelenség megértéséhez azonban ki kell tekintenünk az életmű más darabjaira is.

Nagy Boglárka az életmű különböző darabjait áttekintve, alapvetően három kötetet vél az „önéletírói térbe” tartozónak: *A pillanatot*, az 1970-ben megjelent *Ókút* című, kaleidoszkópszerűen, epizódokból szerkesztett önéletrajzi fogantatású munkát, valamint az 1977-es *Régimódi történetet*, s emellett még a *Ne félj!* címmel, kötetben megjelent számos interjút. A *Für Elise* esetében megfogalmazható műfajiság problémája a szubjektumalkotás, az első személyű narrátor által konstituálódó én-alak felől vizsgálható. A fikció és/vagy faktualitás kérdésével úzótt, a regény bizonyos szereplői által a *Für Elise*-ben működtetett játék *életrajzi valóság és epikai fikció* együttes regényalkotó szerkezetére mutat rá¹⁴. Ez a fajta önéletrajzi fogantatású regényesítés – amelyet egyébként a kötet fülszövege, keletkezéstörténete az életrajzi igazság jegyében kizár –, véleményem szerint a *Régimódi történet* és az 1990-ben íródott *A pillanat* című regény bizonyos rétegeinek esetében legalább ugyanannyira érvényesnek tekinthető. Sőt, a női én-elbeszélő narratív lehetőségeinek kiaknázása az életrajzi valóság és az epikai fikció együttes regényalkotó szerkezetéhez szervesen kapcsolódva szintén vizsgálható az életmű több darabjában.

A valóság és fikció rafinált, szövevényes összemontírozása az írói eszköztár jellegzetes, ismétlődő vonásának tekinthető. Olasz Sándor megfogalmazását kölcsönözve ezt akár bizonyos tekintetben „szerzői csalafintaságként” is értelmezhetnénk, hiszen a szerzői csalafintaság lényege az, hogy a szerző mindvégig fenntartja az őszinteség látszatát, holott tudja, az „őszinteség használhatatlan kategória”¹⁵. Jól látható, hogy a regények közötti szövedékszerű hálózatot teremtő, ismétlődő családi utalások a szorosan értelmezett referenciális olvasat kivitelezését erősíthetik. Erre az elemzett regényből is találhatunk példát: „Élt viszont ennek a nagyanának ugyancsak Debrecenben, közel hozzánk, egy lánya, Gizi, akiről az Ókút-ban sok szó esett, ez a Jablonczay Gizella, nagyapám három testvérhúga közül a legkedvezőtlenebb külsejű volt az első Jablonczay, akinek a nevét jól megjegyeztem”. A regény szereplőinek az író családjával való megfeleltetését, a narrátor és a szerző azonosíthatóságát a regények elején közölt keletkezéstörténet is megerősíti. A *Régimódi történet* bevezetőjében olvasható vallomása, miszerint a regény csak az anya halála után jóval állhatott össze, is erre vonatkozik.

Korábban már utaltam rá, hogy a Szabó Magda-recepcióban jelen van egy szorosan értelmezett referenciális olvasás. A referencialitás meglétének vagy hiányának bonyolult kérdését a kialakított olvasói konvenció is befolyásolja, mivel mindvégig kérdéses marad, hogy feltételez-e az olvasó valaki utaltat a szöveg olvasása közben. Egyes szám első személyű történetmondásnál, ahol az elbeszélő nem megnevezett, az olvasón múlik a befogadói magatartás kialakítása: azaz, hogy a hitelesség milyen formáját kéri számon a műtől: fikcióként,

¹³ Thomka Beáta, *Beszél egy hang: Elbeszélők, poétikák*, Bp., Kijárat Kiadó, 2001, 48–50.

¹⁴ Nagy Boglárka: Párhuzamos életrajzok (Szabó Magda: Für Elise) Jelenkor. 2003. 46. évfolyam. 9.

¹⁵ Olasz Sándor, *Regénymúlt, regényjelen*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 2006, 155.

pontosabban regényként vagy önéletrajzként olvassa-e¹⁶. Németh Zoltán amellet érvel, hogy a referenciális olvasást kezeljük a tapasztaló én fikciójaként, aki képes fikcióként olvasni, de tapasztaló énjével képes észlelni a szerző és szöveg kapcsolódásait, a szöveg referenciális hasadásait¹⁷

Ezekre a hasadásokra Szabó Magda regényeinek figyelmes olvasásakor nem nehéz felfigyelni, ugyanis az állandó újraértelmezések, átértékelések miatt az implikált szerző személye, és azáltal az önéletrajzi tér bizonyos rétege a mozgás dinamizmusával jellemezhető. Tehát mintha az előbb említett tendenciával egyszerre a regényekben megadott, biztosnak tekintett referenciák aláásása is folyna. Ilyen bizonytalanságot okoz például Cili felbukkanása¹⁸. A probléma felfejtéséhez segítségünkre lehet Genette megjegyzése, aki hangsúlyozza, hogy a regény narratív tartalma és a szerző élete között található bizonyos összefüggés, de ez nem jelenti azt, hogy egyik magyarázatot adhat a másikra. Fontos kiemelnünk, hogy az elbeszélést létrehozó narrációt nem szabad összetévesztenünk a szerző narrációjával, amelynek eredménye a regény¹⁹.

A szerző önmagára, a jelentésadás körülményeire vonatkozó megállapításai a regény szövegvilágának a részét képezik: az életmű jellegzetes jellemvonása már a címadásnál hangsúlyosan jelentkezik: „A Régimódi történet Illés Endre keresztgyermeké. Az Ókút megjelenése után arra biztatott, írjak egy külön könyvet az anyámról. Vonzott és taszított a feladat, védekeztem. Azt mondtam, ismerem ugyan az anyám élettörténetét, nemegyszer elmesélte, de az nagyon régimódi történet. »Ez lesz a címe!« – közölte Illés Endre, és kiküldte a szerző-dést.”

A szerző, akinek a tekintélyéről sokszor és sokat hallhatunk, nem a valóságos (nem a biográfia tárgya), hanem az implikált szerző. Találónan azt is mondhatjuk, hogy az implikált szerző a valóságos szerző álruhája. (A valóságos olvasó ezzel szemben az implikált olvasó konkretizációja)²⁰. Talán a Szabó Magda-recepció legsajátosabb részének azt tarthatjuk, hogy kritikusai a narrációs terminust több esetben megkerülve, mintegy saját értelmezési terminológia létrehozásán fáradoznak, s ez determinálja a regényekről szóló kritikai beszédmód fogadtatását is. Visszatérve a konkrét műre, Kabdebó a címadásnál is megmutató jelenséget úgy fogalmazza meg, hogy Szabó Magda saját regényeiben nem pusztán a kívülről néző szerkesztő szerepét tölti be, hanem a szövegben is benne élő „szókratészi értelem-ben önmagát megszervező-megépítő-hitelesítő daimón”²¹. Az idézett szövegrészletben Kabdebó az író és a daimón szétválasztásával él, de fontos hangsúlyozni, hogy a valós szerző nem

¹⁶ Szegedy-Maszák Mihály, *„Minta a szényegen”: A műértelmezés esélyei*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 31.

¹⁷ Németh Zoltán, *A próza lázadása? (Korrekciók a '90-es évek magyar prózájában: fordulat a referencialitás felé) = Magyar próza az ezredfordulón: Rövidprózák és tanulmányok*, szerk. Elek Tibor, Bárka – Békés Megyei Könyvtár Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Gyulai Várszínház, 2001, 110–111.

¹⁸ Szele Zsófia, *Cili rejtélye*, Árgus, 2004/ 6, 77-78.

¹⁹ Gerard Genette, *Az elbeszélő diszkurzus = Az irodalom elméletei, I.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor-JPTE, Pécs, 1996, 64.

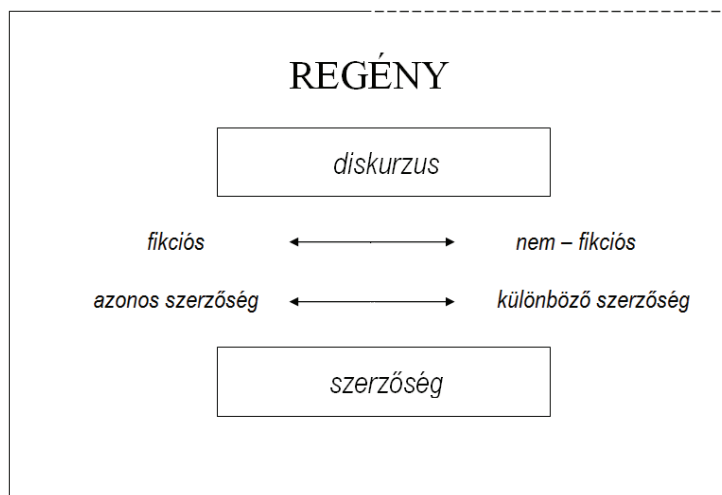
²⁰ Paul Ricoeur, *A szöveg és az olvasó világa = Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 315-336.

²¹ Kabdebó Lóránt, *Egy monográfia címszavai. = Salve, scriptor!* szerk. Aczél Judit, Debrecen, 2002, 178.

része a fiktív szövegvilágnak. Az író és a daimón szétválasztásakor tehát feltehetőleg az implikált szerzőt és a fiktív elbeszélőt érintő szintek érintkezésére gondolhatunk.

Fikciós és nem fikciós műfaji alakzatok

A valóság és a fikció dialektikája, állandó mozgása az irodalmi szövegek értelmezésekor egyszerre jelent elméleti és gyakorlati problémát is. A kérdéskört kitágítja az, hogy ma már olyan szövegeket is regényként olvasunk (a cím is erősíti ezt) amelyek beszédmódja, nyelvi szerkezete a nem fikciós műfaji- és beszédalakzatokhoz tartozik. Az olvasói tudat narrativitásának folyamatos módosulását mutatják, hogy ezek a szövegek eltérő beszédmódjuk, nyelvi szerkezetük miatt más korokban kirekesztődtek volna a formai kánonból²². A regénykonveniót alakító szöveg szólamváltások hangsúlyos megjelenése, az eltérő szerzőségű feljegyzések, kommentárok, levelek, versek, naplóbejegyzések beékelése a szöveg működési mechanizmusát változtatják meg. Thomka szerint a regényben a biografikus dokumentumanyaghoz tartozó, abból átvett fragmentumok a nem fikciós–fikciós diskurzusok közötti áthatolási irányt jelzik. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a sem műfajilag, sem az elbeszélő módusukat illetően nem egységes feljegyzések, mint naplójegyzet, parabola/kommentár, mese, narráció, leírás, levél, vers eredményezhetnek-e többszólamúságot²³. A következő ábra a regény szövegén belül érzékelteti ezt az elmozdulást.

A forma és a szerzőség módosulása

A Régimódi történetben az intertextuális jelenségek tárgyalásakor már említett, eltérő szerzőségű szövegelemekre változatos példákat találhatunk. Szabó Magda Jablonczay Kálmán Junior megtalált verseiből, naplóbejegyzéseiből, regénytöredékéből közel 20 oldal terjedelemben idéz. De emellett találhatunk részleteket például háztartási bejegyzésekről, kelen-

²² Thomka Beáta, *Beszél egy hang: Elbeszélők, poétikák*, Bp., Kijárat Kiadó, 2001, 11.

²³ Thomka Beáta, *Beszél egy hang: Elbeszélők, poétikák*, Bp., Kijárat Kiadó, 2001, 49.

gyeadaokról is. Ezek az eltérő szerzőségű, történetbe ékelt szövegelemek, amellet, hogy a szerzőség mechanizmusának működésén is módosítanak, a szövegben az emlékezet megőrzését, a múlt rekonstrukciójának sikerességét feltételezik. „Aztán meglett minden, amit ke-restem.(...) Melelt a nagyapám novellás kötete, két füzet verse, sőt a naplója is, Jablonczay dédanyám háztartási könyveivel együtt, amelyekből olyan pontosan rekonstruálhattam az életüket és a szokásaikat, hogy csak a rend kedvéért kellett egyeztetnem a beírásokat a nap-lójegyzetekkel.”

A regény esetében azt tapasztalhatjuk, hogy az idézett eltérő szerzőségű szövegrészek, fragmentumok a nem-fikciós diskurzusok irányába való elmozdulást jelzik. A regényvilágban ezek az elemek úgy hordozzák a „valóság vonásait”, hogy a szereplők hangsúlyozottan valós személyiségének rekonstruálásában vesznek részt, ha úgy tetszik, az elbeszélő-én referenciális olvasatának létjogosultságát erősítik.

A narráció idő- és térszerkezetei

Tudjuk, hogy a történetmondás az időbeliség fikatív modelljeit teremti meg, az idő benne olyan megszokásszerű, mint a távlat a festészetben. Az időszerkezetet legalább kétféle szempontból lehet vizsgálni. Egyrészt a nem nyelvileg kifejezett, nyelvileg pontosabban, illetve burkoltan megjelölt időbeliség, másrészt az olvasás, a megírás, a történet s az elbeszélés időrendje, tartalma s gyakorisága között lehet különbséget tenni. A regényben az idő távlatának érzékeltetéséhez is érdemes figyelni a referenciák megalkotásának módját. Lényegében az elbeszélő minden mozzanatot igyekszik a lehető legpontosabban megragadni. A már említett sajátosság, hogy önmagára nyomozóként, detektívként utal, szintén ezt segíti, azonban érdemes arra is kitérnünk, hogy az elbeszélő nyomozóként való megjelenése az életmű többi részével is összeköti a regényt²⁴. Észrevehetően a referencia biztosításának gesztusa, a referenciák referenciákként való olvasása a szöveg alapvető narratív intenciója. Ezért töltenek be a beékelt, eltérő műfajú és szerzőségű szövegelemek különösen fontos szerepet.

A narratív emlékezet a szövegben szinte az emlékezet kezdetéig visszanyúl, a történet megőrizhetősége általi biztonságot a földrajzi, történelmi tények felhalmozott adatai szolgáltatják. A regény sebességarányaiban látható eltérések mutatkoznak, felismerhetjük a kivonatos elbeszélés bizonyos vonásait, a gyorsítás és az ellipszis vegyítését, hiszen a kezdő fejezet néhány oldalán szinte a kőkorszaktól jutunk el a családtörténet kezdetéig. A narratív emlékezet hagyományos alapját képező sűrítés vagy összefoglalás jelenlétét²⁵ már az első fejezet kezdő képeinél felfedezhetjük: „A szkéné, amelyen a *Régimódi történet* szereplői eljátszották a szerepeiket, nem kicsi: Magyarország hajdani tiszántúli kerületének két vármegyéje: Békés és Hajdú.”

Az összetettebb időperspektíva átélése megtapasztalható a regényben is, sietünk leszögezni azonban, hogy a narrativitás nem annak a módja, ahogyan az ember általánosan, ha-

²⁴ Csetri Lajos, *Vázlatok Szabó Magda regényírásáról*, Tiszatáj, 1971/1, 65–69.

²⁵ Nemes Péter, *Egy út története John Claire és a narratív emlékezet = Az elbeszélés módzatai, Narratíva és identitás*, szerk. Józán Ildikó, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Osiris Kiadó, 2003, 94–96.

nem ahogyan a nyugati ember megtapasztalja és átéli az időt²⁶. Egyszerre tapasztalhatjuk, hogy a térbeli (vidék, tájegység) és időbeli összefüggések megjelenése a felidéző mechanizmusoknál fontos: Debrecen, Füzesgyarmat történeti háttérébe ágyazódik bele a családtörténet. A szkéné leírásának egyik alapvető szervező eleme a mozgás, illetve annak horizontálisnak tekinthető – Debrecen és környéke, Füzesgyarmat, Szeghalom – iránya. Az ország egy adott térszerkezetén, kötött tájegységekhez (megyékhez) rögzített meglehetősen zárt közösségű térszerkezetben mozgatott horizont síkja tehát zárt térkeretbe zsugorított. A regényben észlelt idő- és térdimenzió még a narrációban észlelt sajátosság ellenére (az egymástól függetlenül bekövetkezett események, asszociációk egymásra vonatkoztatása) az elemek elrendeződését, a cselekményív kibontását biztosítja. „Gacsáry Emma kelengyéje Várady-Szabó Lajos debreceni boltjából érkezett, hogyan is sejtette volna Bánay Rákhel, hogy a patrícius kalmár Mária nevű lánya, akit Emma születése előtt két esztendővel a tarcsai fiatal kálvinista pap a füstölgő Sárréten át vitt haza feleségének, három esztendővel ezelőtt, 1879-ben megszülte már azt az Elek nevű fiúcskát, aki Emma Lenke nevű lányának valamikor majd a férje lesz.”

A narratívumok észlelt sokrétűségére a mikro és makro szó használatával utalhatunk. A makronarratívumok a nagy időszakokon átvívelő eseményekre vonatkoznak²⁷, a mikronarratívumok rövid periódusok történéseire utalnak. Jellegzetes, az önéletrírói térbe tartozó regényekben hasonlóan működik az a narratív eljárás, ami révén a narrátor a történelem nagy eseményeit a szereplők szűkebb terén belül, ahhoz vonatkoztatva értelmezi. A beágyazott, azaz elbeszéléseken belüli narratívumok fogalma (a különböző időbeli perspektívában megjelenő események egymásra vonatkoztatásának képessége) több kérdést is felvet. Megkockázatható a feltevés, hogy akinek kiterjedtebb a kulturális ismereti háttere, vagy kifinomultabban érzékeli saját helyét a történelemben, nagyobb koherenciát képes teremteni a narratívumok között²⁸.

Ez a fajta elbeszélésmodell egyszerre jeleníti meg a nem hétköznapi eseményeket és a mindennapi élet szerkezetét, illetve az alulnézeti és fölülnézeti történelmet²⁹: „Májusban lezajlik a világháború legiszonyúbb tengeri ütközete, (...) a német vezérkar 2414 halottat és 449 sebesültet ismer el, az elsüllyedt angol hajókon csaknem tízezer ember szolgált, ebből a német rombolók százhetvenet mentenek meg, a többi vízbe fúl, illetve meghal a hajókon. Majthényi Béluska és Tichy Béluska egyszerre kapják meg a tüszős mandulagyulladás, az anyák nyugtalanok, baj van a gyógyszerellátással, a gyógyszerek beszerzése legkönnyebben Szabó Elek útján intézhető, egyik sógora gyógyszerész.”

Másrésztől azonban azt is érzékeljük, hogy a kronologikus, az időbeli eseményeket logikus sorrendben felidéző narratív logikát egy alternatívként is nevezhető logika bontja meg, s ezzel egyfajta fiktív idő- és (tér)tapasztalat megteremtése válik lehetővé.

²⁶ N. Kovács Tímea, *Előszó = Narratívák 3, A kultúra narratívái*, szerk. Thomka Beáta, Bp., Kijárat Kiadó, 1999, 14.

²⁷ Karen Halttunen, *A kultúrtörténet és a narrativitás kihívása = Narratívák 8, Elbeszélés, kultúra, történelem*, szerk. Kisantal Tamás, 2009, 294.

²⁸ Kenneth J. Gergen, Mary M. Gergen, *A narratívumok és az én mint viszonyrendszer = Narratívák 5, Narratív pszichológia*, szerk. László János, Thomka Beáta Bp., Kijárat Kiadó, 2001, 95-6.

²⁹ Vö.: Peter Burke, *Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése = Narratívák 4, A történelem poétikája*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat Kiadó, 2000, 51.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a *Régimódi történet* műfaji azonosításakor elhangzó három kulcsfogalom – családragény, önéletrajz, és emlékezés-technika – aktualizált értelmezése a regény működési mechanizmusaira képes rámutatni. A fikció határán egyensúlyozó regénykonstrukció, a szerző biográfiai tényanyagával zsonglörködő én-elbeszélő megjelenése számos irodalomelméleti kérdést indít el. A regényben tematizálódó intertextuális utalásrendszer a szereplők hiteles megkonstruálásában több szinten szerepet játszik. A történetmondás státuszának kijelölése, a megkonstruálódó narratív identitás működésének vizsgálata szintén a felsorolt problémakörhöz kötődik. A regénybe műfajilag eltérő szövegrészek ékelődnek be. Ezek egyrészt a szerzőség egységét bontják meg, másrészt azonban a nem-fikciós, fikciós diskurzusok közötti átjárhatóságot jelzik. A mű különböző struktúrái révén létrejövő feszültségek, a forma és a szerzőség módosulása a szöveg felépítésében lemérhető változásokhoz vezetnek. Az idézett eltérő szerzőségű szövegrészek a szereplők személyiségének rekonstruálásában is részt vesznek. A referenciák biztosításának gesztusa az idő- és térszerkezet megalkotását is befolyásolja.

